

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З НАПРЯМУ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ, ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ, ФІЛОСОФСЬКА ПРОПЕДЕВТИКА В ПЕДАГОГІЦІ

Светлічний І. В.

ВСТУП

Професійна підготовка майбутніх фахівців у контексті сучасних реалій вимагає від стейкхолдерів цього процесу не тільки розумної імплементації вітчизняного і зарубіжного досвіду, а й чіткого розуміння суті основних понять, на яких базуються світові правові системи, ґрунтовних знань з філософської пропедевтики та вмінь застосувати ці знання на практиці.

Що таке «право», що таке «справедливість», що ми розуміємо під лексемою «верховенство права», яке має бути співвідношення закону і права в нашій країні задля панування справедливості та гармонії у суспільстві?

Наразі, нажаль, майбутні фахівці – педагоги та правознавці не отримують відповіді на більшість з цих питань, та, відповідно, не в змозі передати їх зміст своїх майбутнім учням.

Вказана задача стає можливою лише за умов набуття майбутніми фахівцями-педагогами спроможностей застосування ними основних принципів відновного правосуддя, яке ми дослідимо в даному розділі монографії.

Майбутнім педагогам та викладачам закладів освіти слід опанувати якнайглибше розуміння цих понять та надати змогу розумного використання національного та зарубіжного досвіду. Відновне правосуддя як правова та соціальна концепція стає все більш актуальним у сучасному світі, стає складовою частиною системи протидії злочинності, спрямованої на примирення та соціальний компроміс.

Відновне правосуддя базується на концептуальних засадах гармонізації стосунків між потерпілими, правопорушниками та суспільством, як зазначають українські та зарубіжні дослідники¹. Відновне правосуддя не лише виконує роль правового інструменту, але й має

¹ Светлічна О., Светлічний І. Актуальні питання протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 28–31. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-6>.

соціальну місію, акцентуючи увагу на реабілітації, примиренні та попередженні нових правопорушень. Його роль стає особливо важливою у роботі з неповнолітніми та молодими людьми, які становлять групу підвищеного ризику в усіх країнах світу.

Відновне правосуддя – це підхід, що фокусується на відновленні соціальної справедливості шляхом залучення всіх сторін, яких торкається злочин. Цей підхід базується на ідеї, що правопорушення порушує не лише закон, а й соціальні зв'язки між людьми, завдаючи шкоди потерпілим, спільноті та самому правопорушнику. Мета відновного правосуддя – відновити стосунки, зменшити шкоду, завдану злочинцем, через конструктивний діалог між сторонами конфлікту та примирення. Важливими елементами цього процесу є медіація, переговори та угоди, які сприяють досягненню консенсусу між учасниками.

Основний акцент відновного правосуддя робиться на досягненні балансу між покаранням та відновленням. Якщо традиційна кримінальна юстиція орієнтована на каральні заходи, то відновне правосуддя має більш гуманістичний характер. Воно спрямоване на реабілітацію правопорушника, зменшення ризику рецидиву, а також на підтримку потерпілих, які потребують не лише компенсації, а й психологічної реабілітації.

Одним із ключових переваг відновного правосуддя є його здатність протидіяти розвитку злочинності неповнолітніх. Завдяки орієнтації на попередження злочинів цей підхід можна розглядати як важливий компонент сучасної системи правосуддя. Протидія злочинності включає широкий спектр результативності, зокрема, нижченаведене. Зменшення шкоди. Відновне правосуддя спрямоване на мінімізацію наслідків злочину для всіх сторін. Реабілітація правопорушників. Через медіацію та інші механізми правопорушники отримують можливість усвідомити свою провину, зробити висновки та повернутися до нормального життя. Попередження рецидиву. Завдяки роботі з причинами злочинної поведінки, відновне правосуддя сприяє зменшенню повторних правопорушень.

Особливо ефективним цей підхід є у роботі з неповнолітніми та молодими людьми. У цій групі правопорушення часто стають результатом соціальних, економічних або психологічних проблем. Відновне правосуддя дає можливість впливати на ці фактори, що, своєю чергою, сприяє зменшенню злочинності серед молоді.

Пілотний проект «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», затверджений наказом Міністерства юстиції України та Генеральної

прокуратури України² успішно діяв з 2019 по 2024 рік та в липні 2024 року був розвинутий та до проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» (наказ від 22.07.2024 № 2176/5/501/176)³.

Розглянемо основні механізми та методи реалізації концепції відновного правосуддя. Основними методами реалізації відновного правосуддя згідно праць вітчизняних та зарубіжних дослідників є наступні:

Медіація – процес посередництва між потерпілими та правопорушниками, який допомагає знайти взаємоприйнятне рішення.

Реституція – правопорушники можуть компенсувати завдану шкоду потерпілим у матеріальній або нематеріальній формі.

Примирення – завдяки конструктивному діалогу сторони досягають взаємного порозуміння, що сприяє зниженню напруженості та конфліктності.

Реабілітаційні програми – послідовність дій, які спрямовані на відновлення моральних і соціальних цінностей у правопорушників, а також на їхню адаптацію до суспільства.

Ці та інші методи дозволяють розв'язувати конфлікти гуманно та ефективно, сприяючи гармонізації суспільних стосунків.

Соціальні переваги відновного правосуддя в порівнянні з традиційними каральними практиками розглянемо детальніше. Віднове правосуддя має ряд соціальних переваг: допомагає зміцнювати довіру до системи правосуддя, оскільки акцентує увагу на справедливості, а не лише на покаранні. Сприяє формуванню культури миру та порозуміння, що є важливим елементом побудови демократичного суспільства. Зменшує витрати на кримінальну юстицію, адже багато справ вирішуються без тривалого судового розгляду. Допомагає зберігати соціальну стабільність, знижуючи рівень конфліктності.

Незважаючи на численні переваги, концепція відновного правосуддя має і певні виклики, зокрема наступні. Складність впровадження. Для ефективного функціонування системи відновного правосуддя потрібні підготовлені фахівці, спеціальні ресурси та розробка відповідної правової бази. Опір суспільства. Частина населення може

² Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ М-ва юстиції України від 21.01.2019 р. № 172/5/10 : станом на 12 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>.

³ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ М-ва юстиції України від 22.07.2024 р. № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text>.

сприймати відновне правосуддя як надто м'який підхід до правопорушників. Обмеженість у застосуванні. Цей підхід не завжди є доцільним у випадках тяжких злочинів або за умов відсутності співпраці з боку правопорушника.

Відновне правосуддя – це відновний підхід до вирішення проблем злочинності, який акцентує увагу на відновленні справедливості та соціальних зв'язків. Відновне правосуддя можна вважати важливим інструментом у системі запобігання злочинам, сприяючи реабілітації правопорушників, підтримці потерпілих та зміцненню соціальної гармонії. Особливо цінним цей підхід є у роботі з молоддю, адже він дозволяє не лише протидіяти злочинності, але й виховувати відповідальне та свідоме покоління. Однак для його ефективної реалізації необхідно подолати існуючі виклики та забезпечити належну підтримку на рівні законодавства та суспільства⁴.

Історичні тексти, Біблія та Коран, як буде показано нижче, визначають необхідність визнання своїх помилок і щирого каяття як умову для отримання прощення. Прощення правопорушників (грішників за теологічною термінологією) людським судом співвідноситься з актами божественного милосердя і справедливості, а покаяння (каяття) є ключовим для очищення від гріхів, тобто відновлення в термінології відновного правосуддя.

Важливо зазначити, що християнство і іслам мають різні теологічні основи і уявлення про Бога, проте «обидві світоглядні традиції поділяють подібні моральні принципи щодо прощення і покаяння»⁵.

Аналіз концепцій відновного правосуддя в країнах Сходу потребує окремих наукових досліджень. Водночас, на думку авторів, застосування відновного правосуддя в східних країнах ґрунтується на інших історико-культурних передумовах, ніж у континентальній Європі та Америці. Зокрема, слід звернути увагу на ісламські відновні практики. Так, палестинська традиція сульха, інтегрована в ісламське правосуддя та є одним із прикладів сучасних

⁴ Співвідношення угоди про примирення та медіації в кримінальному процесі відновного правосуддя щодо неповнолітніх / І. В. Светлічний та ін. «ГРААЛЬ НАУКИ». 2024. № 44. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.10.2024.010>.

⁵ Светлічний І., Ахмаді А., Светлічна М. ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В КРАЇНАХ СХОДУ: ТРАДИЦІЙНІ ЦІННОСТІ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. *Молодий вчений*. 2024. № 4 (128). С. 179–182. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-4-128-34>.

інструментів примирення, що можна назвати «міжособистісне відновне правосуддя»⁶.

Таким чином, відновне правосуддя також може слугувати ефективним правовим механізмом у протидії злочинності, надаючи правосуддю спрямування на відновлення соціальної справедливості та примиренні, як вважають автори «за рахунок використання певного способу вирішення кримінальних ситуацій і цей інструмент є ефективним, в першу чергу, стосовно неповнолітніх»⁷.

1. Основи філософської пропедевтики для педагогів

Що таке право? Ми звикли до того, що право – це сукупність загальнообов'язкових правил (норм), які охороняє держава. Звідки походить лексема «право» і що вона означає?⁸.

Завдяки праву різноманітні практичні інтереси людей отримують дієвий інструмент для реалізації, а людська спільнота – дієвий засіб для підтримання загальної дисципліни спільного буття.

Право є тим простором, у межах якого розгортається і здійснюється ідея справедливості, вважатимете ви і будете мати рацію, однак дивним є те, що в усіх європейських мовах термін «право» походить із зовсім іншої сфери (А. Баумейстер). На думку О. М. Костенка, «держава має сприяти вихованню нового покоління громадян, створюючи в суспільстві умови для узгодження їхньої волі і свідомості із законами соціальної природи».

Право у вигляді закону не тільки погрожує, а й обіцяє захищати інтереси людей. Згідно з думкою Тоні Оноре, право має ґрунтуватися на моральності та особистій зацікавленості у справедливості, тоді моральні переконання і право підтримують одне одного. Справедливість є такою специфікацією стосунків між індивідами, коли всі вони усвідомлюють себе рівними стосовно певного раціонального принципу. «Право – це щось пропорційне», а сенс пропорції (analogia) – прирівнювання.

⁶ Співвідношення угоди про примирення та медіації в кримінальному процесі відновного правосуддя щодо неповнолітніх / І. В. Светлічний та ін. «ГРААЛЬ НАУКИ». 2024. № 44. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.10.2024.010>.

⁷ Светлічна О., Светлічний І. Актуальні питання протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 28–31. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-6>.

⁸ Светлічний І. В. Відновне правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх: герменевтичний, історичний, психологічний аспекти. *TRANSFORMATION OF THE LEGAL SYSTEM AND HUMAN RIGHTS PROTECTION UNDER THE INFLUENCE OF MARTIAL LAW*. 2024. С. 212–235. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-462-7-9>.

Таким чином, право є орієнтованим на ідею справедливості порядком, який зобов'язує взаємовідносини. А справедливість можлива тільки там, де існує рівність перед законом згідно з принципом «закон один для всіх». Проте, що відповідає праву, не завжди збігається з тим, що зазначено в законі. Що відповідає праву, це юрист ще може вказати, але наскільки правими (справедливими – нім. *Recht -право*) є веління цих законів і чи існує загальний критерій, користуючись яким можна було б пізнати як праве, так і неправе, то це для юриста залишається прихованим.

Лише тоді, коли право раціонально (тобто розумно) обґрунтоване, тільки тоді може виникнути повага до права, визнання його вільними індивідами як підставу спільного життя, заснованого на свободі. Із часів античності таке право вважають справедливим.

Відповідно до Льюїса Фуллера, «право – це спроба підкорити поведінку людей владі правил». Право – це діяльність, а правова система є продуктом безперервних цілеспрямованих зусиль. Справедливість тут означає підкорення соціальним нормам. Римська культура додає до понять «право», «справедливість» свої тлумачення. Саме походження лексем «*jus*», «*juris*» (від нього – «юриспруденція», «юридичний», «юрист») визначити складно. Це слово означає також не тільки «право», а й «справедливість» («*jus*» – від «*Jovis*», «*Jupiter*» – головний Бог римлян).

Римський юрист Ульпіан походження терміна «право» розглядає так: «право» походить від «справедливості». Тома Аквінський визначає право на основі концепції, запропонованої римським юристом Павлом, як «науку про благо і рівність» (*ars boni et aequi*), мистецтво пізнавати, що ж є справедливим. Звідси і відомий вислів: «Право – це мистецтво добра і справедливості».

Отже, «*jus*» позначає право як «вчинок, згідний зі справедливістю» («*jus vel justum est aliquod opus*») і відрізняється від «*lex*», що позначає юридичне правило, яке зобов'язує людину робити певні вчинки. В європейських мовах термін «право» походить із зовсім іншої сфери значень та пов'язаний із навичками орієнтуватися в просторі «ліве» і «праве», і так закріплено в українській мові (як і слово «справедливість»).

У праві ми спостерігаємо дію розуму, а тому право ніколи не втрачає зв'язку із мораллю (хоча і відрізняється від останньої). Якщо цей живий і конкретний зв'язок буде втрачено, то і право, і держава втратять будь-який сенс, будуть позбавлені фундаментальних орієнтирів свого власного існування. І тоді людина підкорятиметься не розумові у вигляді практичних правил, а чуттєвим пристрастям, егоїстичним імпульсам. Тоді право стає суто функціональним, але водночас утрачає свій авторитет.

Що ж є держава без правосуддя? Згряя розбійників, та й годі. (Аврелій Августин).

2. Передумови та генезис розвитку відновного правосуддя

Відновне правосуддя як альтернатива традиційній системі кримінального правосуддя привертає дедалі більшу увагу сучасних науковців, юристів і практиків. В основі цього підходу лежить ідея, що покарання саме по собі не завжди досягає мети виправлення правопорушників або відновлення порушених соціальних зв'язків. Натомість відновне правосуддя пропонує ефективний спосіб врахування інтересів як потерпілих, так і правопорушників.

Історично багато народів світу мали власні практики вирішення конфліктних ситуацій, які нині вважаються правопорушеннями. Традиційні уявлення про відповідальність ґрунтувалися на етимологічному значенні цього слова – «відповідь». Іншими словами, відповідальність сприймалася як здатність правопорушника дати відповідь за свої дії, відновити порушену справедливість. Право як соціальний інститут виступало простором, у якому реалізовувалася ідея справедливості. Право захищало інтереси людей через механізми, які мали моральне підґрунтя.

Тоні Оноре, один із провідних правознавців ХХ століття, наголошував, що право повинне ґрунтуватися на моральності та особистій зацікавленості у справедливості. Лише за таких умов мораль і право можуть взаємно підтримувати одне одного. Аналогічну думку висловлював український філософ Андрій Баумейстер, який вважав, що справедливість можлива лише за умови рівності всіх перед законом. Баумейстер визначав справедливість як особливий тип взаємовідносин між людьми, заснований на усвідомленні загальної рівності перед певним раціональним принципом.

Сучасна Україна, перебуваючи на шляху європейської інтеграції, дедалі більше звертається до правових традицій Заходу. Одним із важливих кроків у цьому напрямку є впровадження принципів відновного правосуддя. Це дозволяє не лише осмислити власну європейську ідентичність, а й ефективніше вирішувати правові та соціальні конфлікти.

Сучасна концепція відновного правосуддя сформувалася у 1970-х роках, хоча ідеї, які лежать в її основі, виникли значно раніше. У Давньому світі практики примирення та компенсації потерпілим були поширеними, проте з розвитком інституційної держави акцент змістився на покарання правопорушників в інтересах держави. У середньовічній Європі правосуддя почало розглядатися як спосіб утвердження влади держави, а не як механізм відновлення порушених соціальних зв'язків.

У XVI–XVII століттях, із початком епохи гуманізму, виникає критика інквізиційної системи правосуддя. Ця критика посилилася в XX столітті, коли науковці почали звертати увагу на недоліки традиційної кримінальної юстиції. Одним із перших, хто теоретично обґрунтував права потерпілих, був румунський кримінолог Бенджамін Мендельсон. Він наголошував, що потерпілі повинні розглядатися не лише як пасивні учасники злочину, а як активні суб'єкти правових відносин.

Німецький кримінолог Ганс фон Гентінг також робив значний акцент на правах потерпілих. Він вважав, що кримінальний процес повинен бути спрямований на відновлення справедливості для них. Ці ідеї, хоча й були революційними для свого часу, поклали початок формуванню альтернативних моделей правосуддя.

Американський учений Альберт Іглаш одним із перших запропонував концепцію «творчого повернення», яка пізніше стала основою відновного правосуддя. Ідея Іглаша полягала в тому, щоб надати злочинцям можливість компенсувати завдану шкоду через пряме спілкування з потерпілими. Це дозволяє не лише відновити порушені зв'язки, але й сприяє ресоціалізації правопорушників.

Серед сучасних теоретиків відновного правосуддя особливе місце посідає американський професор Говард Зер, якого вважають засновником цієї концепції у її сучасному вигляді. Зер проаналізував історичні та релігійні аспекти примирення, виділив ключові елементи відновного правосуддя: потреби потерпілих, відповідальність правопорушників і важливість примирення. Його дослідження лягли в основу багатьох програм примирення, які були реалізовані в Канаді та США.

Австралійський соціолог Джон Брейтуейт розвинув ідею соціальної стигми як способу запобігання злочинам. На його думку, сором може стати потужним інструментом, що спонукає правопорушників до виправлення. Брейтуейт наголошував на важливості громадського осуду, який не руйнує особистість злочинця, а стимулює його до реінтеграції в суспільство.

Відновне правосуддя має широкий спектр застосувань: від медіації між потерпілими та правопорушниками до створення програм ресоціалізації. Особливо ефективно цей підхід працює у випадках із неповнолітніми. В Україні вже зроблені перші кроки у впровадженні таких програм, проте необхідно продовжувати розвиток законодавчої бази та підготовку фахівців.

Модель переговорів Гарвардська («переговори за інтересами»), стала основою для інших альтернативних методів вирішення спорів, зокрема медіації, що може бути використана у кримінальних справах

відповідно до Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року⁹.

Медіація стає необхідною, коли конструктивний діалог між сторонами безуспішний. Приклад практичного застосування відновного правосуддя – пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», затверджений наказом Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України¹⁰, який успішно діяв з 2019 по 2024 рік, та в липні 2024 року був розвинутий та переформатований до проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» (наказ від 22.07.2024 № 2176/5/501/176)¹¹. В Україні впровадження принципів відновного правосуддя в наш час є важливим кроком у реформуванні системи правосуддя згідно вимог Ради Європи та ефективним засобом зменшення повторних правопорушень, особливо серед неповнолітніх.

Відновне правосуддя як альтернатива традиційній системі кримінального правосуддя привертає дедалі більшу увагу сучасних науковців, юристів і практиків. В основі цього підходу лежить ідея, що покарання саме по собі не завжди досягає мети виправлення правопорушників або відновлення порушених соціальних зв'язків. Натомість відновне правосуддя пропонує ефективний спосіб врахування інтересів як потерпілих, так і правопорушників.

Історично багато народів світу мали власні практики вирішення конфліктних ситуацій, які нині вважаються правопорушеннями. Традиційні уявлення про відповідальність ґрунтувалися на етимологічному значенні цього слова – «відповідь». Іншими словами, відповідальність сприймалася як здатність правопорушника дати відповідь за свої дії, відновити порушену справедливість. Право як соціальний інститут виступало простором, у якому реалізовувалася ідея справедливості. Право захищало інтереси людей через механізми, які мали моральне підґрунтя.

⁹ Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>

¹⁰ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 21.01.2019 р. № 172/5/10 : станом на 12 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>.

¹¹ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 22.07.2024 р. № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text>.

Тоні Оноре, один із провідних правознавців ХХ століття, наголошував, що право повинне ґрунтуватися на моральності та особистій зацікавленості у справедливості. Лише за таких умов мораль і право можуть взаємно підтримувати одне одного. Аналогічну думку висловлював український філософ Андрій Баумейстер, який вважав, що справедливість можлива лише за умови рівності всіх перед законом. Баумейстер визначав справедливість як особливий тип взаємовідносин між людьми, заснований на усвідомленні загальної рівності перед певним раціональним принципом.

Сучасна Україна, перебуваючи на шляху європейської інтеграції, дедалі більше звертається до правових традицій Заходу. Одним із важливих кроків у цьому напрямку є впровадження принципів відновного правосуддя. Це дозволяє не лише осмислити власну європейську ідентичність, а й ефективніше вирішувати правові та соціальні конфлікти.

Сучасна концепція відновного правосуддя сформувалася у 1970-х роках, хоча ідеї, які лежать в її основі, виникли значно раніше. У Давньому світі практики примирення та компенсації потерпілим були поширеними, проте з розвитком інституційної держави акцент змістився на покарання правопорушників в інтересах держави. У середньовічній Європі правосуддя почало розглядатися як спосіб утвердження влади держави, а не як механізм відновлення порушених соціальних зв'язків.

У XVI–XVII століттях, із початком епохи гуманізму, виникає критика інквізиційної системи правосуддя. Ця критика посилилася в ХХ столітті, коли науковці почали звертати увагу на недоліки традиційної кримінальної юстиції. Одним із перших, хто теоретично обґрунтував права потерпілих, був румунський кримінолог Бенджамін Мендельсон. Він наголошував, що потерпілі повинні розглядатися не лише як пасивні учасники злочину, а як активні суб'єкти правових відносин.

Німецький кримінолог Ганс фон Гентінг також робив значний акцент на правах потерпілих. Він вважав, що кримінальний процес повинен бути спрямований на відновлення справедливості для них. Ці ідеї, хоча й були революційними для свого часу, поклали початок формуванню альтернативних моделей правосуддя.

Американський учений Альберт Іглаш одним із перших запропонував концепцію «творчого повернення», яка пізніше стала основою відновного правосуддя. Ідея Іглаша полягала в тому, щоб надати злочинцям можливість компенсувати завдану шкоду через пряме спілкування з потерпілими. Це дозволяє не лише відновити порушені зв'язки, але й сприяє ресоціалізації правопорушників.

Серед сучасних теоретиків відновного правосуддя особливе місце посідає американський професор Говард Зер, якого вважають засновником цієї концепції у її сучасному вигляді. Зер проаналізував історичні та релігійні аспекти примирення, виділив ключові елементи відновного правосуддя: потреби потерпілих, відповідальність правопорушників і важливість примирення. Його дослідження лягли в основу багатьох програм примирення, які були реалізовані в Канаді та США.

Австралійський соціолог Джон Брейтуейт розвинув ідею соціальної стигми як способу запобігання злочинам. На його думку, сором може стати потужним інструментом, що спонукає правопорушників до виправлення. Брейтуейт наголошував на важливості громадського осуду, який не руйнує особистість злочинця, а стимулює його до реінтеграції в суспільство.

3. Відновне правосуддя в міжнародно-правових актах

Міжнародно-правові акти Організації Об'єднаних Націй, зокрема Загальні правила відновного правосуддя, приділяють особливу увагу впровадженню альтернативних методів у судочинстві, таких як медіація та примирення. Ці акти закріплюють зобов'язання держав-членів інтегрувати відновне правосуддя у національне законодавство, що дозволяє забезпечити більш ефективне та справедливе вирішення конфліктів.

Першим міжнародним документом, який містив норми, дотичні до принципів відновного правосуддя, стала Загальна декларація прав людини, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. З 1980-х років було прийнято низку важливих міжнародно-правових актів, які окреслили стандарти і рекомендації щодо запровадження відновного правосуддя. Серед них:

Каракаська декларація (1980), ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН як основа для профілактики злочинності;

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (1985), яка акцентує увагу на захисті прав жертв;

Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила», 1985), що визначають гуманні підходи до правосуддя для дітей;

Токійські правила (1990), які регулюють заходи, не пов'язані з тюремним ув'язненням, та інші документи.

Особливо важливими є рекомендації та резолюції ООН, що прямо стосуються відновного правосуддя. Наприклад, Рекомендація 1999 року «Про розробку і здійснення заходів посередництва та відновного правосуддя у кримінальному судочинстві» та Резолюція

2002 року «Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальних справах». Ці акти містять основоположні положення щодо правового регулювання та практичного впровадження відновного підходу у сфері кримінальної юстиції.

У контексті Європи значний внесок у розвиток відновного правосуддя зробили інституції Ради Європи. Україна, як член цієї організації з 1995 року, має зобов'язання реформувати своє законодавство відповідно до європейських стандартів. Ці зобов'язання охоплюють реформу кримінальної юстиції, включаючи впровадження відновного правосуддя як засобу зміцнення демократичних інститутів та забезпечення верховенства права.

Прагнучи стати повноправним членом Європейського Союзу, Україна має виконати низку умов, зокрема досягти демократичних стандартів, забезпечити захист прав людини, провести реформу судової системи та подолати корупцію. Заявка на вступ до ЄС, подана Україною в 2022 році в умовах російсько-української війни, засвідчує наміри країни інтегруватися у європейський простір, зокрема шляхом гармонізації законодавства з європейськими нормами, включно із запровадженням інструментів відновного правосуддя.

Таким чином, міжнародно-правові акти ООН та європейські стандарти створюють основу для розбудови ефективної системи відновного правосуддя в Україні, яка сприятиме зменшенню злочинності, забезпеченню справедливості та відновленню соціальної рівноваги.

Відновне правосуддя має широкий спектр застосувань: від медіації між потерпілими та правопорушниками до створення програм ресоціалізації. Особливо ефективно цей підхід працює у випадках із неповнолітніми. В Україні вже зроблені перші кроки у впровадженні таких програм, проте необхідно продовжувати розвиток законодавчої бази та підготовку фахівців.

Зазначимо, що в усіх культурах світу існують традиції, подібні до відновного правосуддя, адже цінності, такі як добровільне відшкодування шкоди, надійність, гідність і гармонія, що базуються на почутті справедливості та взаємодопомоги, є універсальними. Ці цінності важливі для емоційного виживання людей і дозволяють жити без постійної загрози насильства.

4. Угоди та медіація у кримінальних провадженнях, протидія злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя

Як показують дослідження психологів, у постіндустріальному суспільстві людина прагне не лише до виправдання, а й до того, щоб бути коханою, подобатися іншим. Для чого подобатися іншим людям? Для того, щоб добре себе почувати серед інших. Потреба подобатися

іншим є необхідною для того, щоб людина відчувала себе гідно в такому суспільстві.

Кожна людина, зокрема неповнолітня, може вчинити правопорушення за певних обставин. Це може бути наслідком різних факторів, таких як вплив оточення, відсутність належного виховання або освіти, емоційні потрясіння, психологічні проблеми або навіть брак життєвого досвіду. Неповнолітні особливо вразливі до зовнішніх впливів, оскільки їхня психіка ще не сформована до кінця. Вони часто не розуміють наслідків своїх дій і можуть діяти під тиском друзів або інших авторитетів. Вплив сім'ї, школи та соціального середовища також відіграє важливу роль у формуванні поведінки дитини. Якщо неповнолітній живе в складних соціальних умовах або стикається з насильством у сім'ї, це може спровокувати агресію, протест або вчинення правопорушень. З іншого боку, молоді люди іноді можуть не усвідомлювати, що їхні дії є правопорушенням через брак знань або нерозуміння правових норм.

Правопорушення неповнолітніх можуть варіюватися від дрібних проступків до серйозних злочинів, і важливо розуміти, що кожен випадок потребує індивідуального підходу з урахуванням обставин і мотивів вчинку. Правосуддя для неповнолітніх зазвичай є більш м'яким, оскільки метою є не покарання, а реабілітація і повернення на правильний шлях.

Кожна людина за своєю природою не є ідеальною і має недоліки. Це фундаментальний аспект людського буття, який робить нас унікальними та неповторними. Від народження ми всі отримуємо різні якості, як позитивні, так і негативні, які формуються під впливом генетики, середовища, виховання та життєвого досвіду. Недоліки можуть проявлятися у характері, поведінці чи зовнішності. Деякі з них можуть бути наслідком невпевненості, страхів або впливу суспільних стереотипів. Проте ці недоліки є важливою частиною нашого розвитку, оскільки через них ми можемо краще розуміти себе, вчитися на помилках і вдосконалюватися. Недоліки – це не щось негативне, а невід'ємна складова становлення особистості. Вони дозволяють людям бути справжніми, а не маскуватися під вигляд ідеальних істот. Прийняття своїх недоліків допомагає краще ставитися до інших, оскільки розуміння власної недосконалості робить нас більш терпимими і співчутливими. Людина, яка приймає свої недоліки, часто виявляється сильнішою, адже вона не боїться бути справжньою. Ідеалізація ж може призвести до розчарувань, невдоволення собою та постійного пошуку недосяжної досконалості. Недоліки, хоч і можуть здаватися перешкодою, насправді є джерелом сили й мотивації для постійного самовдосконалення.

З давніх часів у людській культурі існує уявлення, згідно з яким Бог є любов. У різних епохах і культурах люди розуміли Бога як джерело ідеальної, безумовної любові. Любов – це не тільки емоційний стан, але й глибинна сутність, яка проявляється через доброту, співчуття і турботу. Любов прощає, як вказує християнське богослов'я. «Коли ми свої гріхи визнаємо, то Він вірний та праведний, щоб гріхи нам простити, та очистити нас від неправди всіякої» (1 Івана 1:9).

Коран також наголошує на важливості прощення та покаяння, говорить про милосердя і прощення грішників як умову входження колишнього грішника до Раю. Наприклад, у сурі 39:53: «Воістину, Аллаг прощає всі гріхи. Воістину, Він – Прощаючий, Милосердний.» Коран підтримує покаяння і обіцяє прощення тим, хто щиро розкається: «які покалися, увірували й робили добро – вони ввійдуть до Раю» (сура 19:60). Крім цього, щодо помсти й відплати, у сурі 42:40 зазначено: «відплатою за зло є таке ж саме зло! Та якщо хто простить і встановить мир, винагорода його буде за Аллагом! Воістину, Він не любить несправедливих!»

Вказані тексти доводять необхідність визнання своїх помилок і щирого покаяння як умов для отримання прощення. Таким чином, як Біблія, так і Коран підкреслюють, що прощення правопорушників людським судом співвідноситься з актами божественного милосердя і справедливості, а покаяння є ключовим для очищення від гріхів і виходження до Раю. Християнство й іслам, попри теологічні розбіжності, поділяють подібні моральні принципи щодо прощення і покаяння.

Окремі аспекти цієї теми, зокрема звільнення неповнолітніх і молодих осіб від кримінальної відповідальності після примирення з потерпілими та відшкодування завданої шкоди у випадку тяжких та особливо тяжких злочинів не врегульовані на національному рівні. На думку багатьох фахівців, покарання часто сприймається як єдиний спосіб відповіді на несправедливість. Однак питання, чи має кожен неповнолітній правопорушник обов'язково перебувати у місцях позбавлення волі, є дискусійним. Практика показує, що суворе покарання рідко сприяє виправленню молодих правопорушників. Відновне правосуддя, яке передбачає досягнення примирення між сторонами конфлікту, виглядає значно ефективнішим підходом до вирішення проблем як для постраждалої сторони, так і для правопорушника.

Недоліки національного законодавства, недосконала юридична техніка або низька якість правових норм, призводять до численних помилок у судовій практиці. Тому вирішення питань, пов'язаних із злочинами, вчиненими неповнолітніми, які після злочину досягли

примирення з потерпілими, вимагає подальших досліджень і вдосконалення правових механізмів.

У всіх розвинутих країнах світу діють норми, які дозволяють молодим людям користуватися правом на звільнення від кримінальної відповідальності за умови наявності пом'якшувальних обставин. Наприклад, у країнах англосаксонської правової системи суд має повноваження звільнити від відповідальності навіть повнолітніх осіб, якщо буде доведено, що правопорушник діяв без достатнього розуміння своїх дій. Це враховує особливості віку та рівень зрілості молодої людини. Принцип надання особливого піклування дітям, включаючи правовий захист, ґрунтується на їхній фізичній та психологічній незрілості. Як зазначає О. М. Костенко в своїх дослідженнях на тему соціального натуралізму, держава зобов'язана створювати умови, які сприяють вихованню нового покоління громадян, узгоджуючи їхню поведінку з нормами суспільства.

В Україні впроваджуються проекти, які спрямовані на розвиток інструментів відновного правосуддя. «Програма відновлення для неповнолітніх, підозрюваних у вчиненні злочину», трансформувалася у Програму відновного правосуддя (2024 рік). Її метою є забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, мінімізація участі неповнолітніх у кримінальному процесі та запобігання повторним злочинам. Паралельно діяв проєкт «Впровадження відновного правосуддя в Україні», реалізований Верховним Судом у співпраці з громадськими організаціями.

Відновне правосуддя, як показано вище, ґрунтується на таких інструментах, як медіація та угода про примирення. Медіація забезпечує процес, у якому нейтральний посередник допомагає сторонам досягти взаєморозуміння та вирішення конфлікту. Угода про примирення передбачає активну участь сторін у процесі, зокрема вибачення, компенсацію або інші заходи, спрямовані на відшкодування шкоди. Ці підходи дозволяють не лише вирішувати конфлікти, а й сприяти реабілітації правопорушників через усвідомлення ними наслідків своїх дій.

Міжнародний досвід, зокрема практика Європейського Союзу, свідчить про ефективність використання відновного правосуддя у випадках із неповнолітніми. Запровадження таких підходів в Україні може стати важливим кроком до побудови гуманнішої правової системи, яка сприяє реабілітації молодих правопорушників та знижує ризик повторних злочинів.

Таким чином, відновне правосуддя у східних країнах, зокрема в ісламському світі, базується на взаєминах і соціальній гармонії, що демонструє спільну тенденцію до пошуку альтернатив покаранню.

Згідно із частиною другою статті 22 КК України, кримінальна відповідальність для дітей настає з 14 років за найбільш поширені злочини, такі як крадіжки, нанесення тілесних ушкоджень чи злочини проти статевої свободи. Від 11 до 14 років, а також до 16 років за певних умов, до дитини можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру.

У країнах Європейського Союзу застосування угод про примирення та медіації у відновному правосудді для неповнолітніх визнано одним із найефективніших методів вирішення конфліктів, пов'язаних із правопорушеннями. Ці інструменти не лише допомагають досягти справедливого відшкодування завданої шкоди, але й сприяють формуванню почуття відповідальності у неповнолітніх правопорушників. Крім того, вони активно залучають потерпілих до процесу, що дозволяє враховувати їхні потреби та сприяти відновленню соціальної гармонії. Завдяки такому підходу істотно знижується ймовірність повторення злочинів.

Дослідження показують позитивні результати використання медіації та угод про примирення. Зокрема, статистику щодо зменшення рівня рецидивів серед неповнолітніх, які брали участь у цих процесах, а також підвищення рівня задоволеності потерпілих, залучених до врегулювання конфліктів. Це свідчить про ефективність відновного правосуддя як інструмента, що одночасно забезпечує справедливість і реабілітацію¹².

ВИСНОВКИ

Таким чином, відновне правосуддя найкраще застосовувати для справедливого вирішення конфліктів за участю неповнолітніх та задля протидії (профілактики) майбутніх правопорушень, як зазначають вітчизняні та іноземні дослідники¹³.

Відновне правосуддя, завдяки використанню угод про примирення та медіації, має значний потенціал для справедливого вирішення конфліктів за участю неповнолітніх, а також для ефективної протидії злочинності та зменшення її рівня у майбутньому. Цей підхід дозволяє не лише забезпечити відшкодування шкоди потерпілим, але й сприяє усвідомленню правопорушниками наслідків своїх дій та їх соціальної реабілітації.

¹² Marder I. D. Restorative justice and the Council of Europe: an opportunity for progress. Penal reform international. URL: <https://www.penalreform.org/blog/restorative-justice-and-the-council-of-europe>.

¹³ Светлічний І. В., Светлічна О. В., Малець О. О. Практика протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *MARITIME SECURITY OF THE BALTIC-BLACK SEA REGION: CHALLENGES AND THREATS*. 2022. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-266-1-43>.

Для підвищення ефективності відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх в Україні необхідно внести зміни до національного законодавства. Це дозволило б активніше застосовувати відновний підхід на всіх етапах кримінального процесу: від досудового розслідування до пробації, виконання покарань та подальшої соціальної підтримки після звільнення. Особливу увагу слід приділити розширенню цього підходу на молодих людей віком до 25 років, адже в такому віці процес формування особистості ще триває, і досвід примирення може мати позитивний вплив на їхню поведінку.

Запровадження змін до кримінального та пробаційного законодавства України, які враховуватимуть найкращі принципи відновного правосуддя, сприятиме оптимізації кримінального процесу щодо неповнолітніх і молодих людей; забезпеченню справедливого і збалансованого відновлення стосунків між усіма учасниками конфлікту, включаючи суспільство; урахуванню інтересів неповнолітніх потерпілих та правопорушників; зменшенню рівня рецидивної злочинності серед молоді.

Подальша інтеграція відновного правосуддя у систему правосуддя України дозволить змінити поведінку молодих правопорушників через досвід примирення, забезпечити справедливе відшкодування шкоди та відновлення стосунків між потерпілими й правопорушниками. Такий підхід не лише допоможе створити більш справедливу систему правосуддя, але й сприятиме зміцненню основ для безпечного і гармонійного розвитку майбутнього суспільства.

Для України розвиток відновного правосуддя є не лише юридичним, а й соціальним викликом. Упровадження цього підходу сприяє гармонізації суспільства, зміцненню довіри до правової системи та відновленню соціальних зв'язків. Таким чином, відновне правосуддя стає важливим елементом побудови правової держави, орієнтованої на європейські цінності¹⁴.

Анотація

Професійна підготовка майбутніх фахівців у сучасних умовах вимагає від усіх учасників цього процесу не лише ефективної адаптації як вітчизняного, так і міжнародного досвіду, а й глибокого розуміння основних концептів, що лежать в основі правових систем світу, володіння знаннями з філософії права та здатності застосовувати ці знання на практиці. Важливими питаннями, що потребують роз'яснення, є: що таке «право», «справедливість», що ми розуміємо

¹⁴ Теремецький В., Білінська Л. Використання адвокатом медіативних технік та інструментів у кримінальному провадженні. *Приватне право і підприємництво*. 2024. 24(2). DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.70>.

під поняттям «верховенство права» і яке повинно бути співвідношення між законом і правом в Україні для досягнення справедливості та гармонії в суспільстві?

Наразі більшість майбутніх фахівців у галузях педагогіки та правознавства не отримують відповідей на ці питання, що позначається на їхній здатності передавати ці знання учням. Однак вирішення цієї проблеми можливе лише за умови, що майбутні педагоги наберуть практичних навичок застосування основних принципів відновного правосуддя, які детально розглянуті в даному розділі монографії.

Встановлено, що відновне правосуддя – це підхід, що фокусується на відновленні соціальної справедливості шляхом залучення всіх сторін до діалогу. Цей підхід базується на ідеї, що злочин порушує соціальні зв'язки між людьми, завдаючи шкоди потерпілим, спільноті та самому правопорушнику. Показано, що угоди про примирення, можливість укладання яких в кримінальному процесі імплементована у чинний КПК України, можуть бути ефективнішими в разі врахування результатів медіації та є інструментами відновного правосуддя. Доведено, що примирення сторін та відновлення стосунків може відбуватися як за угодою, згідно медіації, так і без неї, в результаті застосування правових інструментів відновного правосуддя. В дослідженні резюмується, що в усіх культурах світу існують традиції, подібні відновному правосуддю, адже цінності, такі як добровільне відшкодування шкоди, надійність, гідність і гармонія, що базуються на почутті справедливості та взаємодопомоги, є універсальними.

Доведено, що історичні релігійні тексти обґрунтовують необхідність визнання своїх помилок і щирого покаяння як умов для отримання прощення. Проаналізовано досвід відновного правосуддя в Україні та за кордоном, врахована сучасна практика та чинне законодавство, надані пропозиції щодо подальшого розвитку національного законодавства та відновного правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Светлічна О., Светлічний І. Актуальні питання протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 28–31. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-6>.

2. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 21.01.2019 р. № 172/5/10 : станом на 12 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>.

3. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 22.07.2024 р. № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text>

4. Светлічний І. В., Светлічна О. В. Деякі позитивні та негативні аспекти застосування відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*. 2023. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-314-2-85>.

5. Светлічний І., Ахмаді А., Светлічна М. Відновне правосуддя у протидії злочинності в країнах сходу: традиційні цінності та кримінальне право. *Молодий вчений*. 2024. № 4 (128). С. 179–182. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-4-128-34>.

6. Svetlichnyi I. Restorative justice as an element of criminal protection of children's rights. *Law Review of Kyiv University of Law*. 2020. No. 4. P. 383–386. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.69>.

7. Malets O., Svetlichnyi I. Legal counteraction to juvenile delinquency by means of restorative justice: practical aspects. *Law Journal of Donbass*. 2022. Vol. 2, no. 4. P. 108–112. URL: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-108-112>.

8. Светлічний І. В. Відновне правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх: герменевтичний, історичний, психологічний аспекти. *TRANSFORMATION OF THE LEGAL SYSTEM AND HUMAN RIGHTS PROTECTION UNDER THE INFLUENCE OF MARTIAL LAW*. 2024. С. 212–235. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-462-7-9>.

9. Светлічний І. В., Светлічна О. В., Малець О. О. Практика протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *aritime security of the baltic-black sea region: challenges and threats*. 2022. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-266-1-43>.

10. Marder I. D. Restorative justice and the Council of Europe: an opportunity for progress. *Penal reform international*. URL: <https://www.penalreform.org/blog/restorative-justice-and-the-council-of-europe>.

11. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 21 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

13. Співвідношення угоди про примирення та медіації в кримінальному процесі відновного правосуддя щодо неповнолітніх / І. В. Светлічний та ін. *ГПААЛЬ НАУКИ*. 2024. № 44. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.10.2024.010>.

14. Теремецький В., Білінська Л. Використання адвокатом медіативних технік та інструментів у кримінальному провадженні. *Приватне право і підприємництво*. 2024. 24(2). DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.70>.

**Information about the author:
Svietlichnyi Igor Valeriyovich,**

PhD student

Koretsky Institute of State and Law,

National Academy of Sciences of Ukraine

4, Triochsvyatitelska St, Kyiv, 01011, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-7328-548X>

Web of Science ResearcherID: LFU-5714-2024